

AZƏRBAYCAN XALÇALARININ RƏNG SPEKTRİ

Açar sözlər: rəng, xalça, usta, ornament, xalq, qədim

Keywords: color, carpet, master, ornament, folk, ancient

Ключевые слова: цвет, ковер, мастер, орнамент, народ, древний

Bir-birinə zidd müxtəlif rənglərin ahəngdarlıqla işlədilməsi Azərbaycan xalçalarının tipik xüsusiyyətlərindəndir. Azərbaycan xalçaçılıq sənətinin rəng xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, xalq ustaları rəng çalarlarının parlaqlıq və sönüklüyünü, təzadlığını, rəng qavranışı qanunlarını müasir elmi nöqtəyi-nəzərdən olmasa da yaxından hiss etmişlər.

Adətən xalçaçılar qabaqcadan xalçanın nə məqsəd üçün istifadə ediləcəyini bilib, sonra onu rəngli iplərlə bəzəməyə başlayırdılar. Ustalar xalça üzərində rənglərin bölüşdürülməsində və gözəl görünməsində baxılan masafənin və habelə xalçanın formasının, ölçüsünün və rənglərinin bir-birinə nisbətini əsas götürürdülər. Çünki onlar bilirdilər ki, ilk nəzərdə mücərrəd və sxematik görünən rəngarəng xalça, palas və ya verni, rənglərin bir-birinə düzgün nisbəti nəticəsində uzaqdan baxdıqda daha bədii və real təsir bağışlayır və ya əksinə rənglərin bir-birinə nisbəti sayəsində uzaqdan pis, yaxından isə yaxşı görünür.

Azərbaycan xalçalarının ornamentləri simmetriya, dekorativlik və rənglərin lakonik həlli ilə fərqlənir. Xalçaların rəng spektri olduqca genişdir (qırmızı, yaşıl, göy, ağ, qara, sarı və s.).

Azərbaycan dekorativ-təbii sənətində bədii obrazlar təbiət formalarının yüksək sənətkarlıq səviyyəsində stilizasiyası ilə yaradılırdı. Bununla belə ornamental, arxetipik motivlər totem semantik məzmununa malik idi. Hər bir ornamentin və rəngin seçimi xalq sənətkarlarının yaradıcılıq işi idi. Ornamentlərin rəngi, sənətkarın fantaziyası və bədii zövğündən asılı idi. Ümumi ornamental kompozisiyaların ifadəliliyini artıran fonun seçiminə də böyük diqqət yetirilirdi.

Dekorativ-təbii sənətdə xalq yaradıcılığının rəng palitrası yaşayır. Bu ənənələr əsrlər ərzində formalaşmış bir çox nəsillərlə inkişaf etdirilib. Fəlsəfi məzmunun dərinliyi ilə fərqlənən Azərbaycan xalçalarının rəng palitrasının tədqiqatı sənətsünaslığın prioritet istiqamətlərindən biridir.

Azərbaycan xalçaları açıq bir sistem olaraq ətraf mühitlə əlaqədə olaraq polifunksional və çoxşahəli bir hadisədir. Rəng seçiminə sənətkarlar xüsusi diqqət yetirirlər. Xalq sənətkarları tərəfindən yaradılmış kolorit praktiki, bədii-estetik, ayin və magik məzmununa malik idi. Nəticədə Azərbaycan xalça sənətində əsrlər boyu formalaşmış rəng həllinin əsas prinsipləri formalaşmışdı. İlk növbədə zəngin, cüt prinsipinə əsaslanan təzadlı rənglərin istifadəsi (qara-ağ, boz-ağ, qırmızı-ağ, göy-qırmızı, qəhvəyi-qırmızı, sarı-qırmızı və s.).

Çox vaxt rəngləri biri birindən ayıran kontur xəttin rolu böyük idi. Bundan başqa hər rəngin əsas çalarından başqa boyaların miqdarından asılı olaraq bir neçə variasiyası olurdu. Məsələn qırmızı rəngin terrakota və mərcan korall, sarının isə oxra çalarları. Rəng zənginliyi və dolğunluğu Azərbaycan xalça sənətinin əsas xüsusiyyətlərindən biridir.

Azərbaycan xalça sənətində rəng prioritetlərin formalaşmasına təbiətin, varlığın dərk olunma prosesində yaranmış və ənənəvi şüurda həkk olunmuş varlığın arxetipləri mühüm təsiri olmuşdu. Hər bir sivilizasiya üçün alov, qan, süd, işıq, zülmət və s. kimi mühüm anlayışlar erkən rəng əlaqələrinin formalaşmasına səbəb olmuşdu. Təbiət obrazlarına gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, ətraf mühit ən yaxşı koloristdir.

Xalçalarda bir sıra kompozisiya məsələlərin həllində kolorit keyfiyyətlərinin aktiv istifadəsini müşahidə etmək olar: məsələn bütün elementlərin bütövlüyü və vahidliyini əldə etmək üçün, sadə həndəsi formaların nizama salınması, eyni elementlərin canlandırması və s.

Bu məqsədlə də çox vaxt kənar haşiyənin rəngi arasahə rəngi ilə təzad təşkil edir. Xalça elementlərin rəngində asimmetriya və sərbəstlik bütün kompozisiyaya müəyyən mənada canlılıq verir.

Rəngin qavrayış xüsusiyyətləri qanunların öyrənilməsi xalçalarda bu və ya digər rəngin tətbiq olunması səbəbini anlamaq imkanını verə bilər.

Yaşıl qırmızı, narıncı və mavi, sarı və bənövşəyi kimi təzadlı rəng cüdlükləri məkanlı qarışıqda vizual olaraq daha yumşaq boz rəng verir. Azərbaycan xalçaçıları empirik olaraq öz yaradıcılığında bu görmə qanunlarını tətbiq edirdilər. Onların "palitrasında" olmayan yarım tonlar və rəng keçidləri müəyyən məsafədə xalçaya baxan tamaşaçının gözündə vizual olaraq yaranır.

Müxtəlif rənglərin bir birindən ayrılması üçün ağ və qara konturların tətbiqi müəyyən məqsədlərin əldə olunması üçün istifadə olunurdu. Ağ konturlar tünd rəngləri ayırırdı; qara konturlar isə - açıq rəngləri. Bundan başqa ağ və qara konturlar böyük məsafədə digər tonlarla qarışaraq onların "kəskinliyini" yumşaldırdı.

Rəngin qavrayışı qanunları nəsildən nəsilə ötürülərək bu sənət növü üçün önəmli olan müəyyən kanona dönmüşdü.

Azərbaycan xalçaları rəng cəhətdən bir çox xüsusiyyətlərə malikdir. Xalça bəzəyini təşkil edən iki əsas elementlərdən biri "ara sahə" və "haşiyədir". Bu iki element arasında düzgün nisbət, bir-birini tamamlama münasibətlərdən ibarətdir. Burada əsas element gah "ara sahə" gah da "haşiyədir".

Ara sahə kompozisiyaları müxtəlifliyi ilə fərqlənirlər. Ara sahəni kompozisiya etibrilə dörd növə bölmək olar:

- kiçik rapportlu kompozisiyalar. Bu növ xalçalarda kompozisiya mərkəzi olmur. Bu növ kompozisiyalarda haşiyə öz aktiv rəngi və naxışı ilə diqqəti cəlb edir və əsas element rolunu oynayır;
- simmetrik və böyük rapportlu kompozisiyalardan ibarətdir. Bu rapportların eni orta sahənin eni qədər, yüksəkliyi isə orta sahə uzunluğunun ikidə biri, üçdə biri, dördtdə biri qədər və daha xırda ola bilər;
- bir ya iki və ya üç sıralı ola bilən medalyonlardan ibarət kompozisiyalardır;
- "bağlı" kompozisiyalardır, orta sahədə kompozisiya mərkəzinin varlığı və onun haşiyə ilə əlaqəsi və mürəkkəb bir kompozisiyanın təşkil olunmasıdır.

Haşiyələr bir neçə zolaqdan ibarət olur. Müxtəlif haşiyələrin istifadəsi xalçaların ümumi kompozisiya, ornamental formalar və rəng seçimi ilə şərtlənir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi Azərbaycan xalçaların özəlliyi və gözəlliyi kompozisiya quruluşu, ornamental motivlər və kolorit həlli ilə müəyyən olunur. Xalçaların rəng qammasının müxtəlifliyi və özünəməxsusluğu sapların boyamasında istifadə olunan təbii materialların bolluğu ilə izah olunur.

Təbii rəngin əzəli mənbəyi, məsələn bitki kökü, ağac qabığı, yarpaqları, meyvələri - hansı üsulla texnoloji emal olunmasından asılı olmayaraq, rəng özü xalçanı yarandığı torpağa bağlayan doğma təbiətin koloritini qoruyub saxlayır.

Boyaq maddələri problemi kifayət qədər ətraflı və dərin işlənib, odur ki, onun müfəssəl işlənməsinə qayıtmağa ehtiyac yoxdur. A.Falkercam (6, s.3), Orta Asiya xalçalarının boyalarını təsvir edərkən, Azərbaycan xalçaçılığında istifadə olunan boyaların da adını çəkir. M.İsayev (4, s.14) boyaların və rənglərin müxtəlif çalarlarının arasında olan münasibətləri ətraflı şəkildə təhlil edir.

B.Pomanski və Q.Şakolskaya (5) boya xammalının problemini işıqlandırarkən, rəngin əldə olunma texnologiyasını dəqiqi təsvir etməklə yanaşı həm də problemin təbii, botanik tərəfində də dayanmışlar. Yəni, bu tədqiqatçılar bitkiləri xarakterizə edir, onlara torpağın tərkibinin, çiçək açan vaxtını göstərdiyi təsiri də açıqlayırlar. Təbii boyalar probleminə Azərbaycan xalçalarını təsvir edən demək olar ki, bütün mütəxəssislər müəyyən dərəcədə toxunur.

Azərbaycan xalça sənətinin sirləri əsrlər boyu nəsildən nəsilə ötürülürdü. Azərbaycan xalça sənətində rəng qədim dövrlərdən estetik başlanğıcdan başqa aktiv ünsiyyət vasitəsi və müəyyən informasiya daşıyıcısı rolunu yerinə yetirirdi. Əsrlər boyu formalaşan və öz bütövlüyünü saxlayan rəng əlaqələri Azərbaycan xalçalarının tanınılması və seçilməsində böyük rol oynamışdır.

Ədəbiyyat:

1. Əfəndi R. Azərbaycan xalq sənəti. Bakı: Azərnəşr, 1971.
2. Əfəndi R. Azərbaycanın dekorativ-tətbiqi sənəti. Bakı: İşıq, 1976.
3. Tağıyeva R. Nizami obrazları xalçalarda. Bakı, İşıq, 1991.
4. Исаев М. Ковровое производство Закавказья. Тифлис: Изд-во Института кавказоведения АН СССР, 1932.
5. Поманский Б., Шаскольская Г. Крашение шерстяной ковровой пряжи. М.: Всесоюзное кооперативное издательство, 1950.
6. Фелькерзам А. Старинные ковры Средней Азии. Старые годы, 1914, №X–XII, с. 57–112.